

Az elektronikus könyvtár és a szerzői jogok A De Montfort Egyetem tapasztalatai

A védett anyagok elektronikus másolásának és tárolásának hiányos jogi keretei miatt a kiadók óvakodnak az elektronikus kiadástól, hiszen az elektronikus dokumentum könnyen átszerkeszthető, másolható, tárolható, terjeszthető a hálózaton, vagy új termékként újra kiadható. Mindez inkorrekt felhasználáshoz vezethet. A szerződéses engedélyért folytatott tárgyalások így hosszúak, fáradságosak, és nem garantálják a sikert. Általában az egyes kiadókkal külön-külön kell az előkészítő tárgyalásokat lefolytatni, a licencszerződéseket megkötni.

A De Montfort Egyetem 1991-ben öt elektronikus könyvtári kutatási projektet tartalmazó, ambiciózus kutatási és fejlesztési programba fogott:

- **ELISE** (electronic libraries image server for Europe = európai elektronikus könyvtári képszervert): az Európai Könyvtárak Tervezet (European Libraries Plan = ELP) pénzügyi támogatásával működő projekt. A cél a tagországok könyvtáraiban fenntartott színesképadatbankok összekapcsolását szolgáló rendszer kifejlesztése. Résztvevők: a De Montfort Egyetem (koordinátor), a Viktória és Albert Múzeum Nemzeti Művészeti Könyvtára és az IBM egyesült királysági Tudományos Központja.
- **ELSA** (European libraries SGML application = az SGML alkalmazása az európai könyvtárakban): az ELP által támogatott projekt. Résztvevők: JOUVE, SA (koordinátor), az Elsevier BV és a De Montfort Egyetem. A cél olyan végfelhasználói rendszer prototípusának kifejlesztése, amely SGML dokumentumokat juttat el a kiadóktól a könyvtárnak. Az Elsevier szolgáltatja a folyóiratanyagokat SGML formátumban, a JOUVE fejleszti a felhasználói felületet, a De Montfort Egyetem gondoskodik a felhasználói feltételekről, továbbá teszteli és értékeli a környezetet. A projekt 1994 januárjában indult.
- **PHOENIX**: a projektet a South Bank University (London) vezeti, célja undergraduate hallgatók egyedi dokumentumrendeléseit kielégítő rendszer(ek) kifejlesztése. 1995. július 1-jén indult, támogatója a HEFCE Közös Információs Rendszerek Bizottságának (Joint Information Systems Committee) Elektronikus Könyvtárak Programja (Electronic Libraries Programme) (<http://ukoln.ac.uk/elib/intro.html>).
- **ELVIS** (electronic library for visually impaired students = elektronikus könyvtár látáskárosult diákok számára): célja, hogy lehetővé tegye gyengén látó hallgatók számára a könyvtári for-

rások elektronikus elérését az ELIB elektronikus könyvtári rendszerhez kifejlesztett speciális interfésszel. Elemei: könyvek szövegének és ábráinak számítógépek képernyőin való kinyitására szolgáló eszközök; hangos output; nagyobb, jobb megjelenítésű képernyők; egyszerű kezelhetőség. Támogatója a HEFCE A Részvétel Kiszélesítését Bátorító Speciális Kezdeményezése (Special Initiative to Encourage Widening Participation).

- **ELINOR** (electronic library information online retrieval = elektronikus könyvtári információk online keresése): az elektronikus könyvtár oktatási környezetben való fejlesztésével foglalkozik. Szöveges és képi információk, oktatási anyagok nagy gyűjteményéhez való hozzáférést tesz lehetővé a hallgatók és az oktatók számára. A projekt a dokumentumok képfeldolgozási technikával történő feldolgozásával hoz létre kísérleti elektronikus könyvtári rendszert. A dokumentumokat a kiadók engedélyével szkennelik be az 1993 márciusában üzembe állított kísérleti rendszerbe. A szerzői joggal védett anyagokat TIFF formátumban tárolták, és a CCITT Group IV-es faxalgoritmussal tömörítették. A tankönyvek és folyóiratok tartalomjegyzékeit, kivonatait és mutatóit optikai karakterfelismerő eljárással a képi formátumról géppel olvasható szöveggé alakították. Ezeket a szöveges oldalakat automatikusan indexelték, hogy kereshetők legyenek. A projektet 1996 májusáig a British Library Research & Development Department és az IBM UK Scientific Centre támogatta.

A projektek szerzői jogi kérdései

Bár az ELISE munkaprogramnak a jogi kérdések nem meghatározó részei, eltekinteni nem lehet tőlük. A képekkel kapcsolatos jogok még összetettebbek, mint a nyomtatott dokumentumokkal kapcsolatosak: a képi alkotásokat akkor is egyedileg védik, ha szövegbe vannak ágyazva, és nagyon összetett pedigrijük lehet. Csak szerzői jogilag tiszta vagy a résztvevők birtokában levő képeket használnak.

Az ELSA annak a közelgő korszaknak a hírnöke, amelyben a kiadó és a könyvtár, illetve a kiadó és a végfelhasználó szorosan együttműködik, és a szakfolyóiratok elektronikus úton közvetlenül az előfizetőkhez kézbesülnek. A végfelhasználói szerkesztés lehetőségének beépítése serkenti a szerzői jogi kérdések alaposabb vizsgálatát.

A PHOENIX szerzői jogi engedélyeztetési/elszámolási rendszereket kíván kifejleszteni, tesztelni vagy szükség szerint alakítani az engedélyeztetési folyamatok automatizálása céljából, valamint a kiadói visszacsatolás és számlázás lehetőségének biztosítására. A szoftverfejlesztés részben az ELINOR projekt keretében folyó munkára támaszkodik. A PHOENIX kurzusvezető tanárok által ajánlott könyvfejezeteket és cikkeket tárol. A rendszer egy része a World Wide Weben is elérhető (a koordinátor: *Jeff Rosedale*, <http://www.columbia.edu:80/~rosedale/>). Copyright okokból a hozzáférés természetesen korlátozott.

Az ELVIS munkatársai engedélyt kérnek a kiadóktól arra, hogy védett anyagokat szkennelhessenek be látáskárosult hallgatók számára. A látáskárosultak érdekvédelmével foglalkozó több szervezet kezdeményezte mindazok bevonását, akik a nehezen olvasó diákok számára is használható, legálisan létrehozott digitális kiadványarchívumok létrehozásán fáradoznak.

Az ELINOR projekt sikeres együttműködést alakított ki néhány tekintélyes kiadóval. A kiadók hozzájárultak műveik elektronikus formára alakításához és tárolásához, bár kezdetben csak ellenőrzött kísérleti körülmények között. Később az engedélyezési formulák figyelemre méltó változásokon mentek át. A kiadókat nyilvánvalóan érdeklik a kísérlet tanulságai, különösen a használatra vonatkozó adatok.

ELINOR: szerződési tárgyalások

Az ELINOR indulásakor az engedélyek megszerzésének még nem volt kialakult intézményrendszere, ezért kétoldalú megállapodások sorát kellett megkötni, kollektív megoldásra nemigen volt kilátás. Az egyedi tárgyalások biztosítják minden résztvevő – a kiadó, az egyetem, a felhasználó – ésszerű pénzügyi biztonságát. Ez azonban sok időt emészt fel, és a szerződések különböző elszámolási mechanizmusokat tartalmaznak.

A sikeres együttműködés részben azzal magyarázható, hogy kísérletről van szó: a terminálok száma korlátozott, az elektronikus információ felhasználása ilyen körülmények között követhető és ellenőrizhető. A kísérleti fázisban az ELINOR munkacsoportja 11 kiadóval 53 tankönyv rövid távú engedélyezéséről állapodott meg. A szerződések meghatározták a feldolgozható dokumentumok körét, a használat célját, és egyes esetekben az árat is. Rögzítették a használat feltételeit is, nem tiltották például, hogy az olvasók elektronikus másolatokat készítsenek, és a kinyomtatható oldalak számát sem korlátozták. Viszonzásul a munkacsoport vállalta, hogy rendszeres statisztikákat készítenek a tankönyvek és a folyóiratok használatáról, regisztrálják a „megnyitott” dokumentumokat

és használatuk időtartamát, a megtekintett, illetve kinyomtatott oldalakat és a felszámolt jogdíjakat. Kialakították a statisztikai adatok gyűjtésének, az ügyvitelnek és a nyomtatás ellenőrzésének rendszerét. Mivel egyik kiadó sem tudott elektronikus állományokkal szolgálni, a tankönyvek és a folyóiratok nyomtatott példányait laponként konvertálták kép formátumra, és így tárolták az adatbázisban.

Mintaszerződés

Az összegyűlt tapasztalatok alapján kidolgoztak egy engedélyezési mintaszerződést (licence agreement), megfogalmazásában részt vett az Edward Arnold kiadó is. A munkadokumentum mindkét partnert – az egyetemet és a kiadót – felkészíti a hálózati terjesztés és az elérési jogok megfelelő kialakítására, leírja a felek teendőit, a használat és a naplózás feltételeit, előkészíti a pénzügyi vonatkozású megállapodásokat. A szerződésvázlat 1995 januárjában vitaanyag volt a European Bureau of Library Information and Documentation Associations (EBLIDA) londoni és glasgow-i értekezletein. Az US Coalition for Networked Information (Koalíció a Hálózati Információterjesztésért) WWW szerverén megjelentette az *Útmutató a hálózati információterjesztéssel kapcsolatos szerződésekről és engedélyekről folytatott tárgyalásokhoz* c. dokumentumot (<http://www.cni.org/projects/READI/guide/www/intro.html>). Az útmutató pontokra bontja azokat az elemeket, amelyeknek szerepelniük kell egy szerződésben vagy engedélyben (licenccben), és taglalja, hogyan érintik ezek a pontok a feleket.

A szerzői jogok ellenőrzése, a használat naplózása

Már az ELINOR indulásakor alapkövetelmény volt a biztonság, a szerzői jogok korrekt kezelése, a használat dokumentálása és a jogdíjfizetés ellenőrzése. A tárolt anyagokat csak felhatalmazott személyek – az egyetem regisztrált hallgatói és oktatói – érhetik el. A szerver biztonságosan tárolja a szerzői jogilag védett dokumentumokat, a felhasználó csak a megfelelő jogosultság birtokában férhet hozzájuk, a dokumentumokat a felhasználó nem másolhatja le, tartalmukat nem módosíthatja. A licencek kikötik, hogy az olvasó nem készíthet elektronikus másolatot, és egyes esetekben korlátozzák a nyomtatást is. Engedélyezik azonban az egyetemnek a nyomtatott anyagok elektronikus formára való konvertálását, tárolását. A könyvtári mukaállomások mellett „copyright” szöveg hívja fel a figyelmet a letöltés tilalmára.

Az elektronikus könyvtár fejlesztésének fontos eleme a szerzői jog figyelése (copyright monitoring) és a jogdíjak (royalty) kezelése. Az ELINOR rendszerben a használat követésére néhány saját

fejlesztésű programra volt szükség. A statisztikai program minden állománymegnyitást naplóz, gyűjti a kiadói beszámolók elkészítéséhez és a projekt értékeléséhez szükséges adatokat. A statisztikák lehetővé teszik a könyvtár stratégiájának kialakítását a nem vagy keveset használt dokumentumok archiválására és keresésére vonatkozóan, és hozzájárulnak ahhoz is, hogy a kiadók tájékozódhassanak könyveik használatáról. A statisztikák fontos kiinduló adatai lehetnek az árképzési döntéseknek is, mert a megjelenített és a kinyomtatott oldalak számának összehasonlítása segít eldönteni, hogy szükség van-e a dokumentumok kinyomtatásáért felszámított felárra.

A *nyomtatás* összetett kérdéskör, mert az egyes kiadók más-más díjszabásokat alkalmaznak, és eltérően határozzák meg a felhasználók által naponta kinyomtatható oldalak számát. A nyomtatást tehát kiadónként kell szabályozni. Az olvasók általában tíz oldalt nyomtathatnak naponta egy-egy könyvből. Az egyetem hét penny alapdíjat szed oldalanként. Egyes kiadók jogdíjat kérnek minden kinyomtatott oldalért, ez az összeg hozzáadódik az alapdíjhoz. Egy erre kifejlesztett program nyomon követ minden nyomtatási kérést, és számlazza a nyomtatásokat. A kéréseket sorba állítja, számon tartja a kiadói korlátozásokat, ellenőrzi az olvasó kreditjét, és végül, ha minden feltétel teljesült, kinyomtatja a kívánt oldalakat egy copyrightszöveget tartalmazó fedőlappal együtt.

Hálózati információk árképzési modelljei

A projektekben többféle árképzési modellt próbáltak ki, a két legfontosabb:

- *A használat szerinti árképzés.* A könyvek használatán túl regisztrálni kell a megnézett és a kinyomtatott oldalakat is, a könyvtárnak sok kis összeget kell beszélnie az olvasóktól és továbbítani a jogtulajdonosoknak. Meg kell szervezni a díjak és befizetések kezelését. Ha a használókkal megfizettetik a hozzáférést, akkor nem lehet előre meghatározni az árakat, és ez korlátozni fogja a használatot, mert minél népszerűbb egy könyv, annál drágábbá lesz. Ez a díjszabás tehát nem túl vonzó a könyvtárak számára. A kiadók viszont statisztikai adatokhoz jutnak, és bevételük is arányos lesz a használattal.
- *Intézményi licenc (előfizetéses rendszer).* Alapelve, hogy egyetlen díjtételt kell kifizetni, a jogosult használók (oktatók és hallgatók) száma után nincs további felár. Ez az eljárás több okból vonzóbb a könyvtáraknak. Nem kell pl. kis összegű befizetéseket begyűjteni. A módszer egyszerű, bátorítja a használatot, és jobban megfelel a könyvtárak költségszerkezetének, lehetővé teszi a költségvetés tervezését. Viszont a hálózati előfizetések általában drágáb-

bak, mint a nyomtatott dokumentumok, emiatt megváltozhat a könyvtár költségeinek szerkezete. A hálózattal rendelkező könyvtáraknak és egyetemeknek bizonyítaniuk kellene, hogy felügyelet alatt tartják a hozzáférést, és mérik a használatot – ez persze hasznos volna a könyvtárnak és a kiadónak egyaránt.

Az ELINOR projektben több árképzési modellt használnak.

Az **elektronikus tankönyveknél** a következő megoldásokat alkalmazzák:

- *Semmilyen díjat* nem számítanak föl bizonyos címekért, mert a kiadók úgy érezték, az ELINOR olyan szabályozott kísérlet, amelyből mindkét fél, a könyvtár és a kiadó is tapasztalatokat szerezhet az elektronikus dokumentumok használatáról.
- *Kedvezményes díj:* az egyik kiadó egyes kiadványainál 1 font névleges díjat számít fel az egyéves engedélyért.
- *Munkaállomásonkénti díj:* a kísérlet kezdeti szakaszában három nyilvános terminál szolgáltatta a keresést és olvasást. A díjszabás a puha kötésű kiadás árán alapult, ezt szorozták meg hárommal, az elérési pontok (munkaállomások) számával.
- *Szoftverlicencmodell:* néhány kiadó a szoftvergyártók által alkalmazott, a szoftvert egy időben használók számán alapuló licencdíjat vette át. A díj a puha kötésű kiadás árának harmada szorozva tízzel (az egyidejű felhasználók számával). A könyv árának szorzószáma (1/3) azon a feltételezésen alapult, hogy a könyvek elektronikus terjesztése olcsóbb lesz, mint a nyomtatott példányoké (például nincs tárolási, szállítási költség). A díj így fedezheti az indítási költségeket, a szerkesztői kontrollt, a piackutatást stb., és a többszörös használatot.
- *Oldalankénti díjak:* a használatot megfizetett díjszabás egyik változata a kinyomtatott oldalakért felszámított jogdíj. Nagyon jól bevált elektronikus tárolórendszerek „ha kéri, kinyomtatjuk” szolgáltatásainál, például a San Diego State University elektronikus könyvraktárában. Ezt a díjszabási módszert a PHOENIX projektben fogják kipróbálni.
- *A szoftverlicenc és az oldalankénti díjszabás kombinációja:* tartalmazhat egy, az egyidejű felhasználók számán alapuló hozzáférési díjat és egy ügyleti díjat.

A két utóbbi díjszabási mechanizmus meglehetősen jól működött a projekt kisléptékű kísérleti fázisában. Amikor azonban az engedélyezett felhasználók számát 50-re emelték, a költségek megfizethetlenné váltak. Ez az árszerkezet hatással van az elektronikus könyvtárba szánt anyagok kiválasztására is. Több kurzuson használt, népszerű tankönyv esetében indokolt lehet a sok-

szoros elérés, de nehezen fizetné ki a könyvtár a könyv árának többszörösét, ha szemeszterenként csak néhányszor van rá szükség. A nagyon keresett könyvek esetében ésszerű az elektronikus gyűjteményre áttérni. Természetesen ezek azok a könyvek, amelyeket egy ideális világban a diákok megvásárolnának, a jövedelemkiesés tehát a diákoktól származik, és nem abból – a kiadók pedig ettől félnek –, hogy az egyetemi könyvtár nem vesz meg három-négy példányt.

A Wiley egyik munkatársa ígéretes árképzési modellt javasolt, amely meghatározott felhasználói körön alapul.

➤ *A potenciális felhasználók körére alapozott átalánydíj:* alapja azoknak a hallgatónak a száma, akik feltehetően elolvasnak egy-egy dokumentumot az egyes kurzusok irodalomlistájáról. A képlet: az érintett hallgatók 10 százaléka plusz a könyv egy kemény kötésű példányának ára. Ha például 200 diáknak ajánlanak egy 20 fontos könyvet, az éves intézményi licenc díja: $200 \times 0,1 + 20 \text{ font} = 40 \text{ font}$. Ha a könyv alapvető tankönyv, a szorzótényező magasabb lehet. A kiadók reakciói vegyesek voltak. Egyesek kevesellték a díjat, mert úgy vélték, kevesebb nyomtatott példányt vesznek majd a hallgatók. Mások viszont elfogadták a megoldást, mert tetszett annak egyszerűsége.

Még folyik a vita a kiadókkal egy kevésbé ígéretes árképzési modellről:

➤ *A korábban beszerzett nyomtatott példányok számán alapuló átalánydíj:* a díj a könyvtárban meglévő összes példány beszerzési ára. Ez a megoldás talán kárpótolja a szerzőket, de több hátránya is van. Nem veszi figyelembe, hogy az elektronikus könyvek kevésbé költségesek, nem foglalkozik az új kiadású, a könyvtár által be nem szerzett művekkel, kérdéses továbbá a licenc időtartama – a legtöbb puha kötésű könyv körülbelül öt évet bír ki a polcon. Adnake a kiadók öt évre szóló licencet?

Eddig az olvasókör alapján számított átalánydíj bizonyult a legkedvezőbbnek. A kiadó szempontjából új, biztos bevételi forrást jelent, de kellő rugalmassággal alkalmazható különböző körülményekhez; például nagy olvasókör esetén csökkenhet a szorzótényező. Ezzel a modellel könyvtári szempontból is elfogadható előfizetési díj alakítható ki.

Az **elektronikus folyóiratokkal** kapcsolatban két megállapodás született:

➤ *A nyomtatott változat előfizetése távoli elérésrel.* Az egyik kiadó engedélyezte az egyetemnek, hogy a nyomtatott folyóirat előfizetési díját fizetve beszkenelje a példányokat, és két helyről hálózati elérést biztosítson hozzájuk. A szerződés csak egy évre szól.

➤ *A nyomtatott változat előfizetési díjának kétszerese távoli eléréssel.* Egy másik kiadó az elekt-

ronikus hozzáférés engedélyezéséhez megkövetelte, hogy az egyetem két könyvtára (két campuson) fizessen elő ugyanarra a nyomtatott folyóiraatra. Ez nagyon drága megoldás egy földrajzilag többfelé elhelyezkedő egyetemnek, különösen pénzügyileg szűkös időkben, amikor az egyetem különben nem fizetne elő egy második példányt.

Az elektronikus folyóiratoknál kedvezőbb díj-szabási megoldások vannak kialakulóban, habár továbbra is a nyomtatott példányok árszabására alapozva. Az Elsevier új elektronikus előfizetési szolgáltatásánál a könyvtárak előfizethetnek a nyomtatott és az elektronikus változatra („full text” és képállományok) a nyomtatott kiadvány árának 135 százalékáért. Az Elsevier után nem sokkal az Academic Press is bejelentette elektronikus előfizetési szolgáltatását, az APPEAL-t (Academic Press print and electronic access licence).

A kiadók és könyvtárak kapcsolata

A De Montfort projektjeinek indulásakor világosra kevesen foglalkoztak a kiadók és a könyvtárak kapcsolatával. A kiadók és a könyvtárosok természetesen óvakodtak attól, hogy olyan terepre tévedjenek, ahol a piac megrendülésének esélye nagy, és ahol a különböző cselekvési stratégiák és folyamatok következményei oly kevésbé ismertek. Feltehető volt tehát, hogy nehéz lesz a kiadókat együttműködésre bírni. A helyzet azonban nem bizonyult megváltoztathatatlanak. Bár a kiadók gazdasági csoportként joggal óvatosak az elektronikus másolatokat illetően, egyénenként lelkesen kapcsolódtak be a kísérletezésbe és a fejlesztésbe.

A kiadóktól egy alapfokú egyetemi kurzus ajánlott olvasmányainak beszkeneléséhez kértek engedélyt. Biztosították őket, hogy az anyagokat csak az egyetemen használják majd, csak a projekt ideje alatt és feltételei között. Felajánlották, hogy beszámolnak a használat alakulásáról. Mint várható volt, sokféle választ kaptak. Egyesek további feltételek kikötése nélkül, egyszerű levélben adtak engedélyt a szkennelésre. Mások minden könyvhöz hivatalos szerződést követeltek meg, és voltak, akik speciális megkötésekkel éltek, például a nyomtatást illetően. A szerzői jogi kitételek feltüntetése általános követelmény volt. A díjszabáshoz való viszony hasonlóan változatos képet mutatott. Megértve, hogy számukra is hasznos kísérletről van szó, a legtöbben beleegyeztek a díjmentességbe vagy a névleges díjba. Néhányan kiadós árat szabtak, egyesek kikötve a munkaállomások vagy az egyidejű felhasználók számát. Nyilvánvaló, hogy a kiadók az elektronikus kiadásra való áttérés folyamata közben is meg akarják őrizni bevételeiket. Ez a könyvtárak szempontjából irreális díjszabási megoldásokra sarkallhat, bizonyítva,

hogy a kiadó még nem kész az elektronikus másolatokat liberálisan kezelő licenc kockázatainak vállalására.

A kiadók üzleti célja a kiadványaikba és infrastruktúrájukba investált kiadásaik hozadékának maximalizálása. Ha az üzlet nem a termékek (könyvek, folyóiratok stb.) eladásában, hanem az információhoz való hozzáférés eladásában testesül meg, két alapvető díjszabási megoldás kínálkozik: a licenc és a használat szerinti díj. A licenc a szoftverpiacon már bejáratott és használhatónak tűnő megoldás. Érzékenyen igazítható a felhasználók, például egy egyetemen a hallgatók számához. A jogtulajdonosnak ugyanakkor fenntartásai lehetnek, mert nem biztos, hogy a licenccel megfizetett díj viszont nagyon méltányos megoldásnak tűnhet. Megfelel annak az alapelvnek, hogy azért és csak azért fizess, amit használsz. Kiadói szempontból ez sokkal korrektebb, mint a kölcsönkönyvtári helyzet, ahol a használat mértéke ismeretlen. Könyvtári szempontból azonban fennáll a költségek elszabadulásának veszélye. Ilyen rendszer kezelése a könyvtárnak és a kiadónak egyaránt bonyolult és költséges lehet.

Az elektronikus könyvtárral kapcsolatban a kiadók és a könyvtárak elsősorban a tudományos és műszaki folyóiratokkal foglalkoznak. A szakfolyóiratok nagy része költséges, kis példányszámú, elektronikus kiadásra teremt, formátumuk jelentős átalakítása nélkül vihetők át az elektronikus környezetbe. Értékes tapasztalatok volnának nyerhetők az új díjszabási mechanizmusokról, ha a publikációk formátuma nem változna radikálisan. Talán könnyebb lenne átvészelné a láthatáron feltűnő nagyszabású változásokat, például azt, hogy a folyóiratszám helyett a cikk válik a kiadás alapegységévé. A tankönyvekkel sokkal alapvetőbb nehézségek vannak. Az egyetemek már foglalkoznak tananyagok kompilálásával, amihez a tömeges elektronikusmásolat-készítéshez illeszkedő díjszabási rendszer elengedhetetlen volna. Az oktatási és tanulási módszerek változása „elmultimédiásítja” kurzusokat, és ez nemcsak a tankönyvkiadók, hanem az egyetemek gazdasági helyzetére is hatással lesz. A könyvtár gazdasági teljesítőképessége az elektronikus anyagokhoz való hathatós hozzáférés szolgáltatása terén kulcsfontosságú az egyetem általános teljesítményében. Ezt a tényt eddig alábecsülték.

A könyvtár szempontjából a kívánatos díjszabási rendszer megőrzi az elektronikus kiadás előnyeit (könnyű hozzáférés hatalmas mennyiségű információhoz), de fedezhető, és ami még fontosabb, kiszámítható költségekkel jár. A korlátlan használat díja tehát aligha fogadható el. A használatához kötött díjszabás egyik elemét ugyanakkor igencsak támogathatja a könyvtár: teljesítőképessége növekszik, ha a keveset használt anyagokért

nem fizet. *Bizonyos mennyiségi elemeket is tartalmazó licenc* – ez talán megfelelő megoldás. A könyvtár többet (de nem sokkal többet) fizet a sokat forgatott elektronikus információért, ellenben kevesebbet a ritkán vagy sohasem használtért. Összességében a könyvtár arra számít, hogy sokkal több információhoz jut majd kevesebb pénzért – ez az információtechnikai forradalomtól el is várható.

A nagy figyelmet vonzó műszaki fejleményekhez képest az elektronikus kiadás és az elektronikus könyvtár gazdasági modellje nem látszik kellően kiforrottak. Nem tudunk eleget arról, hogyan hatnak a különböző mechanizmusok a kiadók életképességére, és nem tudjuk még, hogyan birkóznak meg a könyvtárak a használat változó szerkezetével és a költségek átrendeződésével. Sokkal többről van szó, mint az információhordozók változó költségeiről. A könyvtárakban az elektronikus információ felé történő elmozdulás meg fogja változtatni a tárolás követelményeit, még az épületet is. Kisebb személyzetre lesz szükség az állomány kezeléséhez, de többen kellene majd, akik segítenek az olvasónak eligazodni az információs szuperstrádn. A kiadóknak az elektronikus információk a könyvtárakba és az otthonokba való eljuttatását szolgáló szabványokba és infrastruktúrába kell investálniuk, és fokozatosan le kell építeniük papírt mozgó eszköztárukat.

* * *

Amióta a De Montfort elektronikus könyvtári kísérletei folynak, világszerte megszorodtak az elektronikus könyvtárak. Várható, hogy a fejlesztések mostani szintjén a kiadói ipar és a könyvtárak között strukturáltabb és harmonikusabb együttműködés alakul ki. A De Montfort kísérleteiben kézenfekvőbb volt külön elemezni a kiadók és a könyvtárak követelményeit, hiszen még szükség van a világos szolgáltató-fogyasztó viszonyra. A gazdasági modellezés kérdése azonban túlságosan meghatározó mindkét érdekcsoport számára ahhoz, hogy egymástól izoláltan fejlesszék elképzeléseiket. A technikai és infrastrukturális változások integrált megközelítést kívánnak, ezért fontosak a közös fejlesztések. A kiadóknak meg kell érteniük azokat a gazdasági kereteket, amelyek között a könyvtárak működnek, a könyvtáraknak pedig meg kell érteniük a kiadók üzleti céljait és működésük korlátait.

/COLLIER, M.-RAMSDEN, A.-ZHAO, D.: *Networking and licensing texts for electronic libraries: De Montfort University's experience.* = *Interlending & Document Supply*, 23. köt. 4. sz. 1995. p. 1-13./

(Zsádon Béla)